

Τελευταίος Σταθμός

ΟΤΑΝ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ του 1941 οι Γερμανοί κατέλαβαν την Ελλάδα, η ελληνική κυβέρνηση κατέφυγε στο Κάιρο. Ο Γ. Σεφέρης, που ήταν διπλωματικός υπάλληλος, την ακολούθησε και από την υπηρεσιακή του θέση (στο Κάιρο και στην Πραιτόρια της Ν. Αφρικής) έζησε τις διπλωματικές ζυμώσεις μεταξύ των Ελλήνων πολιτικών και των συμμάχων, οι οποίες αφορούσαν το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας. Στα ημερολόγιά του, που εκδόθηκαν μετά το θάνατό του με τον τίτλο *Μέρες και Πολιτικό Ημερολόγιο*, έχει καταγράψει τους πολιτικούς αυτούς αγώνες, τις δολοπλοκίες και τους καιροσκοπισμούς ανθρώπων και υπηρεσιών, σε μια εποχή που η Ελλάδα με την Αντίστασή της συνέχιζε τον αγώνα εναντίον των κατακτητών και υπέφερε τα πάνδεινα (πείνα, εκτελέσεις, βασανιστήρια, πυρπολήσεις κτλ.). Οι εμπειρίες αυτές του Σεφέρη βρίσκουν την ποιητική τους έκφραση στα ποιήματα της συλλογής *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Β'*. *Τελευταίο ποίημα* της συλλογής είναι ο *Τελευταίος Σταθμός*, γραμμένος, σύμφωνα με την ένδειξη του ποιητή, στο λιμάνι *Cava dei Tirenii*, κοντά στο Σαλέρνο της Ιταλίας, στις 5 Οκτωβρίου 1944. Εκεί έχουν φτάσει από την Αίγυπτο οι ελληνικές διπλωματικές υπηρεσίες και είναι έτοιμες να επιστρέψουν στην Ελλάδα, από την οποία αποχωρούν οι Γερμανοί (Από την Αθήνα έφυγαν στις 12 Οκτωβρίου 1944). Το δράμα φαίνεται να τελειώνει, αλλά σε λίγο θ' αρχίσουν νέες συμφορές: ο εμφύλιος.

- Λίγες οι νύχτες με φεγγάρι που μ' αρέσαν.
 Τ' αλφαβητάρι των άστρων που συλλαβίζεις
 όπως το φέρει ο κόπος της τελειωμένης μέρας
 και βγάζεις άλλα νοήματα κι άλλες ελπίδες,
 5 πιο καθαρά μπορείς να το διαβάσεις.
 Τώρα που κάθομαι άνεργος¹ και λογαριάζω
 λίγα φεγγάρια απόμειναν στη μνήμη
 νησιά, χρώμα θλιμμένης Παναγίας, αργά στη χάση²
 ή φεγγαρόφωτα σε πολιτείες του βοριά ορίχνοντας κάποτε
 10 σε ταραγμένους δρόμους ποταμούς και μέλη ανθρώπων

1. **Τώρα που κάθομαι άνεργος:** όπως στην Εισαγωγή των Απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη: «...εδώ εις Άργος, οπού κάθομαι

άνεργος» (Σημ. του ποιητή).

2. **στη χάση:** εννοεί του φεγγαριού.

- βαριά μια νάρκη.
 Κι όμως χτες βράδυ εδώ, σε τούτη τη στερνή μας σκάλα³
 όπου προσμένουμε την ώρα της επιστροφής μας να χαράξει
 σαν ένα χρέος παλιό, μονέδα⁴ που έμεινε για χρόνια
 15 στην κάσα ενός φιλάργυρου, και τέλος
 ήρθε η στιγμή της πληρωμής κι ακούγονται
 νομίσματα να πέφτουν πάνω στο τραπέζι·
 σε τούτο το τυρρηνικό χωριό, πίσω από τη θάλασσα του
 Σαλέρνο
 πίσω από τα λιμάνια του γυρισμού, στην άκρη
 20 μιας φθινοπωρινής μπόρας το φεγγάρι
 ξεπέρασε τα σύννεφα, και γίναν
 τα σπίτια στην αντίπερα πλαγιά από σμάλτο.
 Σιωπές αγαπημένες της σελήνης.⁵
 Είναι κι αυτός ένας ειρμός της σκέψης ένας τρόπος
 25 ν' αρχίσεις να μιλάς για πράγματα που ομολογείς
 δύσκολα, σε ώρες όπου δε βαστάς σε φίλο
 που ξέφυγε κρυφά και φέρνει⁶
 μαντάτα από το σπίτι κι από τους συντρόφους,
 και βιάζεσαι ν' ανοίξεις την καρδιά σου
 30 μη σε προλάβει η ξενιτιά και τον αλλάξει.
 Ερχόμαστε απ' την Αραπιά, την Αίγυπτο, την Παλαιστίνη,
 τη Συρία⁷
 το κρατίδιο
 της Κοιμαγηνής,⁸ που 'σβησε σαν το μικρό λυχνάρι
 πολλές φορές γυρίζει στο μυαλό μας,

3. σκάλα: λιμάνι (εννοεί το λιμάνι της Cava dei Tirreni).

4. μονέδα: νόμισμα. Την ημέρα της επιστροφής την περιμένουν (οι επαναπατριζόμενοι) σαν οφειλόμενο χρέος, σαν ανταμοιβή. Υπαινιγμός για τον καιροσκοπισμό πολλών από αυτούς. Το θέμα επανέρχεται στους στ. 45 και 51.

5. Σιωπές αγαπημένες της σελήνης: «Amica

silentia lunae». Βιργίλιος (Σημ. του ποιητή).

6. Εννοεί από την Ελλάδα.

7. Αραπιά... Συρία: εννοεί τους Έλληνες που είχαν καταφύγει σ' αυτές τις χώρες της Μέσης Ανατολής στην Κατοχή.

8. Κοιμαγηνή: αρχαίο κρατίδιο στα ΒΑ της Συρίας με πρωτεύουσα τα Σαμόσατα. Ο ποιητής εκφράζει την ανησυχία του για το μέλλον της Ελλάδας (βλ. και στ. 73).

- 35 και πολιτείες μεγάλες που έζησαν χιλιάδες χρόνια
 κι έπειτα απόμειναν τόπος βοσκής για τις γκαμούζες*
 χωράφια για ζαχαροκάλαμα και καλαμπόκια.
 Ερχόμαστε απ' την άμμο της έρημος απ' τις θάλασσες του
 Πρωτέα,⁹
 ψυχές μαραγκιασμένες από δημόσιες αμαρτίες,
 40 καθένas κι ένα αξίωμα σαν το πουλί μες στο κλουβί του.
 Το βροχερό φθινόπωρο σ' αυτή τη γούβα
 κακοφορμίζει* την πληγή του καθενός μας
 ή αυτό που θα 'λεγες αλλιώς, νέμεση μοίρα
 ή μοναχά κακές συνήθειες, δόλο και απάτη,¹⁰
 45 ή ακόμη ιδιοτέλεια να καρπωθείς το αίμα των άλλων.
 Εύκολα τρίβεται ο άνθρωπος μες στους πολέμους·
 ο άνθρωπος είναι μαλακός, ένα δεμάτι χόρτο·
 χεϊλία και δάχτυλα που λαχταρούν ένα άσπρο στήθος
 μάτια που μισοκλείνουν στο λαμπύρισμα της μέρας
 50 και πόδια που θα τρέχανε, κι as είναι τόσο κουρασμένα,
 στο παραμικρό σφύριγμα του κέρδους.
 Ο άνθρωπος είναι μαλακός και διψασμένος σαν το χόρτο,
 άπληστος σαν το χόρτο, ρίζες τα νεύρα του κι απλώνουν·
 σαν έρθει ο θέρους
 55 προτιμά να σφυρίζουν τα δρεπάνια στ' άλλο χωράφι·
 σαν έρθει ο θέρους
 άλλοι φωνάζουνε για να ξορκίσουν το δαιμονικό
 άλλοι μπερδεύονται μες στ' αγαθά τους, άλλοι ρητο-
 ρεύουν.
 Αλλά τα ξόρκια τ' αγαθά τις ρητορείες,
 60 σαν είναι οι ζωντανοί μακριά, τι θα τα κάνεις;
 Μήπως ο άνθρωπος είναι άλλο πράγμα;
 Μην είναι αυτό που μεταδίνει τη ζωή;
 Καιρός του σπείρειν, καιρός του θερίζειν.

γκαμούζα: βουβάλι.

9. **θάλασσες του Πρωτέα:** τα παράλια της Αιγύπτου.

κακοφορμίζω: προκαλώ φλεγμονή, ερεθίζω μια πληγή.

10. **δόλο κι απάτη:** όπως στο Μακρυγιάννη, Β', σελ. 258 «και τώρα δικαιοσύνη δεν βρίσκομεν από κανέναν· όλο δόλο κι απάτη» (Σημ. του ποιητή).

- Πάλι τα ίδια και τα ίδια, θα μου πεις, φίλε.
 65 Όμως τη σκέψη του πρόσφυγα τη σκέψη του αιχμάλωτου
 τη σκέψη
 του ανθρώπου σαν κατάντησε κι αυτόςπραμάτεια*
 δοκίμασε να την αλλάξεις, δεν μπορείς.
 Ίσως και να 'θελε να μείνει βασιλιάς ανθρωποφάγων
 ξεδεύοντας δυνάμεις που κανείς δεν αγοράζει
 70 να σεργιανά μέσα σε κάμπους αγαπάνθων*
 ν' ακούει τα τουμπελέκια* κάτω απ' το δέντρο του μπαμπού,
 καθώς χορεύουν οι αυλικοί με τερατώδεις προσωπίδες.
 Όμως ο τόπος που τον πελεκούν και που τον καίνε σαν
 το πεύκο, και τον βλέπεις
 είτε στο σκοτεινό βαγόνι, χωρίς νερό, σπασμένα τζάμια,
 νύχτες και νύχτες
 75 είτε στο πυρωμένο πλοίο που θα βουλιάξει καθώς το δεί-
 χνουν οι στατιστικές,
 ετούτα ρίζωσαν μες στο μυαλό και δεν αλλάζουν
 ετούτα φύτεψαν εικόνες ίδιες με τα δέντρα εκείνα
 που ρίχνουν τα κλωνάρια τους μες στα παρθένα δάση
 κι αυτά καρφώνονται στο χώμα και ξαναφυτρώνουν·
 80 ρίχνουν κλωνάρια και ξαναφυτρώνουν δρασκελώντας
 λεύγες και λεύγες·
 ένα παρθένο δάσος σκοτωμένων φίλων το μυαλό μας.
 Κι α σου μιλώ με παραμύθια και παραβολές
 είναι γιατί τ' ακούς γλυκότερα, κι η φρίκη
 85 δεν κουβεντιάζεται γιατί είναι ζωντανή
 γιατί είναι αμύλητη και προχωράει·
 Στάζει τη μέρα στάζει στον ύπνο
 μνησιπήμων* πόνος.¹¹

Να μιλήσω για ήρωες να μιλήσω για ήρωες: ο Μιχάλης

πραμάτεια: εμπόρευμα.

αγάπανθος: φυτό ιθαγενές της Αφρικής, που καλλιεργείται και στην Ελλάδα ως καλλωπιστικό.

τουμπελέκι: είδος τυμπάνου.

μνησιπήμων: αυτός που σου θυμίζει τις συμ-

φορές, η αλγεινή ανάμνηση των δυστυχιών.

11. μνησιπήμων πόνος: Αισχ. *Αγαμέμνων*, στ. 179: «στάζει δ' ἀνθ' ὕπνου προ καρδίας μνησιπήμων πόνος» (στάζει στον ύπνο, μπρος στην καρδιά, της συμφοράς ο καημός) (Σημ. του ποιητή).

- 90) που έφυγε μ' ανοιχτές πληγές απ' το νοσοκομείο
 ίσως μιλούσε για ήρωες όταν, τη νύχτα εκείνη
 που έσερνε το ποδάρι του μες στη συσκοτισμένη πολιτεία,
 ούρλιαζε ψηλαφώντας τον πόνο μας: «Στα σκοτεινά
 πηγαίνουμε στα σκοτεινά προχωρούμε...».
- 95) Οι ήρωες προχωρούν στα σκοτεινά.¹²
- 96) Λίγες οι νύχτες με φεγγάρι που μ' αρέσουν.

Cava dei Tirreni, 5 Οκτωβρίου '44

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Το ποίημα είναι χωρισμένο σε ποιητικές ενότητες. Αφού τις μελετήσετε χωριστά, να βρείτε:
  - α) Ποιο είναι το θέμα της πρώτης ενότητας και πώς συνδέεται με το υπόλοιπο ποίημα. Ποιες νομίζετε ότι είναι οι δυσκολίες για τις οποίες μιλάει ο ποιητής;
  - β) Ποια είναι τα επιμέρους θέματα στις υπόλοιπες ενότητες.
2. Το ποίημα έχει άμεση συνάφεια με την εποχή που γράφτηκε, όπως δηλώνει ο ποιητής με τη σημείωση στο τέλος (βλ. και εισαγωγικό σημείωμα). Να βρείτε τους στίχους που μιλούν:
  - α) Για τους Έλληνες που επιστρέφουν από τη Μ. Ανατολή.
  - β) Για την Ελλάδα και τη μοίρα της.
  - γ) Για τον άνθρωπο γενικά.
  - δ) Για τους ήρωες.

Πώς εκφράζεται ο ποιητής για το καθένα από τα παραπάνω; Ποια αισθήματα συνοδεύουν τις σκέψεις του και ποια νομίζετε ότι είναι η αιτία αυτών των αισθημάτων;
3. Το ποίημα αρχίζει και τελειώνει με τον ίδιο στίχο. Αλλά ενώ στον πρώτο στίχο το ρήμα είναι σε χρόνο παρελθοντικό στον τελευταίο είναι σε χρόνο παροντικό. Πώς δικαιολογείτε αυτή την αλλαγή του χρόνου; Και ποιο είναι το μορφολογικό αποτέλεσμα αυτής της επανάληψης;

12. **οι ήρωες... στα σκοτεινά:** μια πικρή σκέψη του ποιητή καθώς αναλογίζεται τις θυσίες του λαού και το αβέβαιο μέλλον.

Γ ι ώ ρ γ ο ς   Σ ε φ έ ρ η ς   (1 9 0 0 - 1 9 7 1)

Φιλολογικό ψευδώνυμο του Γιώργου Σεφεριάδη. Γεννήθηκε στη Σμύρνη και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα το 1914. Σπούδασε Νομικά στο Παρίσι. Ακολούθησε το διπλωματικό στάδιο και γι' αυτό πολλά χρόνια της ζωής του έζησε μακριά από την Αθήνα (Κορυτσά, Ν. Αφρική, Αίγυπτος, Άγκυρα, Βηρυτός, Λονδίνο κ.ά.). Αποχώρησε από τη διπλωματική υπηρεσία με το βαθμό του Πρέσβη. Πέθανε στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και κηδεύτηκε με τιμές εθνικού ποιητή. Στα ελληνικά γράμματα εμφανίστηκε το 1931 με την ποιητική συλλογή *Στροφή*. Στη συλλογή αυτή τα περισσότερα ποιήματα κινούνται μέσα στο κλίμα του συμβολισμού και της καθαρής ποίησης, όπως και η επόμενη (*Στέρνα*, 1932). Στη *Στροφή* όμως υπάρχουν και ποιήματα που δείχνουν τη διαφοροποίηση της ποιητικής του γραφής και την απελευθέρωσή του από τα παραδοσιακά μετρικά πλαίσια. Η ολοκληρωτική ανανέωση της ποιητικής του γραφής άρχισε με το *Μυθιστόρημα* (1935) και συνεχίστηκε ως το τέλος. Η ποίησή του, που διακρίνεται για τη λιτότητα των εκφραστικών της μέσων και τον ήρεμο και χαμηλό της τόνο, αποτυπώνει τις αγωνίες του ποιητή για την τραγική μοίρα της φυλής μας (ο Σεφέρης έζησε το δράμα δύο παγκόσμιων πολέμων και της μικρασιατικής καταστροφής). Η καταστροφή της Σμύρνης και του μικρασιατικού ελληνισμού, ο ξεριζωμός των προσφύγων, η τραγική μοίρα του ανθρώπου, είναι βιώματα που σφράγισαν ανεξίτηλα τον ψυχικό του κόσμο και αποκρυσταλλώθηκαν στην ποίησή του, που συντίθεται κάτω από το βάρος ενός δυσβάσταχτου παρελθόντος και ενός αγωνιώδους παρόντος. Θεωρείται σήμερα ένας από τους πιο σημαντικούς νεοέλληνες ποιητές, που άνοιξε νέους ορίζοντες στη νεοελληνική ποίηση και η συμβολή του στην ανανέωσή της υπήρξε αποφασιστική. Αναγνώριση της ποιητικής του αξίας αποτέλεσε και η απομονή του βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1963. Ο Σεφέρης όμως δεν υπήρξε μόνο μεγάλος ποιητής, αλλά και εξαίρετος δοκιμογράφος. Εφάμιλλα με τα ποιήματά του, τα δοκίμιά του συγκεντρώνουν δύο βασικές αρετές: τον απαραίτητο θεωρητικό οπλισμό και την πνευματική οξυδέρχεια σε συνδυασμό με την ποιητική ευαισθησία και αποτελούν υποδείγματα γραφής, με κύρια χαρακτηριστικά τους την απλότητα, τη σαφήνεια και τη

γλωσσική καθαρότητα. Το έργο του: 1) Ποιητικές συλλογές: *Στροφή* (1931), *Η Στέρα* (1932), *Μυθιστόρημα* (1935), *Τετράδιο Γυμνασμάτων* (1940), *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Α'* (1940), *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Β'* (1944), *Κίχλη* (1947), ...*Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν...* (1955), *Τρία Κρυφά Ποιήματα* (1966) (Σημ. όλες οι ποιητικές του συλλογές έχουν περιληφθεί στα άπαντά του με τον τίτλο *Ποιήματα*. Τον τίτλο *Ημερολόγιο Καταστροφώματος* έχει πάρει ο ποιητής από τα ποντοπόρα πλοία). 2) Δοκίμια: *Διάλογος πάνω στην ποίηση* (1939), *Δοκιμές* (1944) (β' έκδ. συμπληρωμένη, 1962, γ' έκδ. οριστική, 1974). 3) Ταξιδιωτικά: *Τρεις Μέρη στα Μοναστήρια της Καππαδοκίας* (1963). 4) Μεταφράσεις: *Η Έρημη Χώρα και άλλα ποιήματα του Τ.Σ. Έλλιοτ* (1940), *Αντιγραφές* (μεταφράσεις ποιημάτων ξένων ποιητών), *Άσμα ασμάτων* (1965), *Η αποκάλυψη του Ιωάννη* (1960). Συνεργάστηκε στα περιοδικά *Τα Νέα Γράμματα*, *Νεοελληνικά Γράμματα*, *Έλλην* (Αλεξάνδρεια), *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση*, *Κυπριακά Γράμματα*, *Πάλι*, *Νέα Εστία*. Μετά το θάνατό του εκδόθηκαν α) η αλληλογραφία του με το συγγραφέα Γ. Θεοδοκά και β) τα ημερολόγιά του με τον τίτλο *Πολιτικό Ημερολόγιο και Μέρη*.

Γιάννης Τσαρούχης (1910-1989),
Θεατρίνοι (από το *Ημερολόγιο Καταστροφώματος Β'*, 1945)